

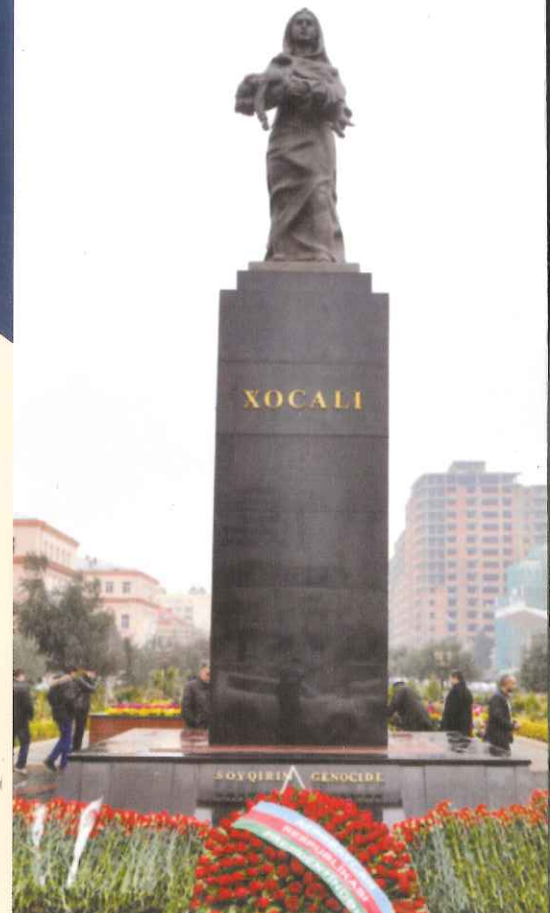
AZƏRBAYCAN MEA RƏYASƏT HEYƏTİ
A.A.BAKIXANOV adına TARİX İNSTİTUTU
T.C.ATATÜRK ARAŞTIRMA MƏRKƏZİ
QUBA RAYON İCRA HAKİMİYYƏTİ

**AZƏRBAYCAN və
ŞƏRQİ ANADOLUDA
TÜRK-MÜSƏLMAN ƏHALİYƏ
QARŞI SOYQIRIMLARI**

(1914-1920-ci illər)

**II BEYNƏLXALQ
ELMİ KONFRANSIN**

MATERİALLARI

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

ELMİ ƏSƏRLƏR

«AZƏRBAYCAN VƏ ŞƏRQİ ANADOLUDA
TÜRK-MÜSƏLMAN ƏHALİYƏ QARŞI SOYQIRIMLARI
(1914-1920)»

*mövzusunə həsr olunmuş
II beynəlxalq elmi konfransın materialları*

XÜSUSİ BURAXILIŞ

ТРУДЫ

ИНСТИТУТА ИСТОРИИ НАН АЗЕРБАЙДЖАНА

Материалы II международной научной конференции

«ГЕНОЦИД ТЮРКО - МУСУЛЬМАНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНА И ВОСТОЧНОЙ АНАТОЛИИ
(1914-1920)»

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ВЫПУСК

1947-ci ildən
nəşr olunur

52, 53, 54, 55 / 2015

**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur**

Baş redaktor:

Yaqub MAHMUDOV

Əməkdar elm xadimi

Dövlət mükafatı laureatı

AMEA-nın müxbir üzvü

Xüsusi buraxılışın redaksiya heyəti:

Akad. Nailə VƏLİXANLI, akad. Teymur BÜNYADOV, akad. İsmayıl HACIYEV,
AMEA-nın müxbir üzvü Nərgiz AXUNDOVA, t.ü.e.d. İradə BAĞİROVA,
t.ü.f.d. Cəbi BƏHRAMOV (baş redaktor müavini), t.ü.e.d. Həsən ƏLİBƏYLİ,
İradə ƏLİYEVƏ (buraxılışa məsul), t.ü.f.d. Sevinc ƏLİYEVƏ,
Allahverdi ƏLİMİRZƏYEV, t.ü.e.d. Şahin FƏRZƏLİYEV,
t.ü.e.d. Qasım HACIYEV, t.ü.f.d. Hacı HƏSƏNOV,
r.ü.f.d. Mehri XANBABAYEVA, t.ü.e.d. Ədalət QASIMOV,
t.ü.f.d. Nigar MAKSVELL, t.ü.e.d. Adil MƏMMƏDOV,
t.ü.f.d. Göhər MƏMMƏDOVA (məsul katib), t.ü.f.d. İsrafil MƏMMƏDOV,
t.ü.f.d. İradə MƏMMƏDOVA, t.ü.f.d. Natiq MƏMMƏDZADƏ,
t.ü.f.d. Elmar MƏHƏRRƏMOV, t.ü.e.d. Tamilla MUSAYEVA,
t.ü.e.d. Tofiq MUSTAFAZADƏ, t.ü.f.d. Tofiq NƏCƏFLİ,
t.ü.f.d. Güntəkin NƏCƏFLİ, t.ü.f.d. İlqar NİFTƏLİYEV,
t.ü.e.d. Məryəm SEYİDBƏYLİ, t.ü.e.d. Kərim ŞÜKÜROV

ISBN 978-9952-8212-9-1

© AMEA, Tarix İnstitutu, 2015

Mustafa Turan
 Prof.Dr., Gazi Üniversitesi,
 mturan@gazi.edu.tr

DOĞU ANADOLU'DA YAPILAN KATLIAMLAR KARŞISINDA BATILI DEVLETLERİN TUTUMLARI

"...Her yerde olduğu gibi, baharla birlikte ihtilal hareketleri de önem kazanmaya başladı. Şehrin yakınlarında öldürülüp vücutları parçalanan insanlardan bahsedilmeye başlandı. İhtilalciler, bu gibi cinayetlere karşı bir takibat yapılmadığını gördükçe, günden güne daha da cesaret kazandılar."

General Mayewski

Anahtar kelimeler: Ermeni Komiteleri, Doğu Anadolu, Ermeni isyanları, Osmanlı Devleti, Batılı Devletler, Rusya
Key Words: Armenian committees, the Eastern Anatolia, Armenian rebellions, the Ottoman State, Western States, Russia

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin, devletlerarası ilişkilerde bütün inisiyatifini kaybettiği, Batılı devletlerce baskı altına alındığı bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı toprakları bir yandan muhasım devletler tarafından zapt ve istila edilirken bir yandan da gayr-ı Müslim unsurların Osmanlı camiasından ayrılmak için başlattıkları isyanların önü alınmıyordu. Yakınçağın başlarından itibaren Batılı büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamak amacıyla "Şark Meselesi" istikametinde yürüttükleri politikaların bir yönünü Osmanlı Devleti'nde baş gösteren isyanlar teşkil etmektedir.

19. yüzyılda Balkanlarda birbiri ardınca baş gösteren isyanların sebepleri her ne olursa olsun Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte gayr-ı Müslim unsurların ayrılma temayülünün belirgin hale geldiğinin bilinmesi gerekir. Zaten Osmanlı millet sisteminde bağlılık duygusu bulunmayan bir reaya toplumunun varlığı kabullenilmişti. Osmanlı millet sisteminde reyanın devlete bağlılığı beklenen bir şey de değildi. Dolayısıyla heterojen toplum yapısıyla Osmanlı Devleti, 1789 Fransız İhtilali'nden de en çabuk etkilenecek bir devlet idi. Bu sebeple baş gösteren isyanların siyasi bir harekete dönüşmesi kaçınılmazdı.

Osmanlı ülkesini paylaşmak isteyen Batılı devletler, bir taraftan yeni dünya düzenini kurmak için siyasi etkinliklerini artırmaya gayret ederlerken bir taraftan da paylaşımı gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'ne doğrudan müdahale edebilecek nüfuz alanları oluşturmak istiyorlardı. Bunun için artık imtizacın bozulmaya başladığı Osmanlı toplum düzeni üzerinden politikalar yürütülmeye başlanmıştır. Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve paylaşmak arzuları ile Osmanlı tebaası olan gayr-ı Müslim unsurların müstakil devletler kurmak arzuları örtüşünce mesele Müslüman Türk milletinin sistemli bir şekilde imhasına dönüşmüştür.

Her şeyden önce Doğu Anadolu bölgesinde bağımsız bir Ermeni devleti (Büyük Ermenistan) kurulmasını amaçlayan isyanların başarılı olabilmesi Osmanlı Devleti ile hesabı olan büyük devletlerin desteğine bağlıdır. Bu itibarla Müslüman Türk ahalinin maruz kaldığı mezalimin de Batılı devletlerin yakınçağ tarihi boyunca takip ettikleri politikalarından ayrı düşünülemez.

Yakınçağın hemen başlarında 1804 yılında Sırp isyan etmişlerdir. Başlangıçta Osmanlı yönetiminden bağımsızlık kazanmak gibi bir amacı olmayan sadece idarenin yanlışlarına karşı olarak başlayan hareket, isyancıların başarıları üzerine Sırp devletinin kurulmasına yönelik milli bir harekete dönüşmüştür. Pan-Slavist bir politika güden Rusya'nın desteğiyle isyan eden Sırp devleti bağımsız bir devlet kuramamışlarsa da 1815'te özerklik/otonomi elde etmişlerdir. Bu tarihten sonra Osmanlı hâkimiyetinde olmasına rağmen Sırbistan'da 100.000 civarında Müslüman katledilmiştir. Bu kırımlar Balkanlarda yaşanacak olan faciaların ilk örnekleri ve habercisiydi.

Balkan halkları içinde bağımsızlığını elde eden ilk millet Yunanlılar olmuştur. Osmanlı devleti/toplumu içinde imtiyazlı bir konumda bulunan Rumlar, 1821'de Mora'da isyan etmişlerdir. Bizans ve Pontus topraklarında (!) bağımsız bir Yunan devleti kurmak isteyen Megali İdea (Büyük Ülkü),

Türk topraklarında tek bir Türk ve Müslüman kalmamasını hedef göstermiştir. Müslümansız-Türksüz bir Avrupa yaratmak isteyen Batılı devletlerin destekleriyle Yunan isyanının başarı kazanması ve 1830'da Yunan devletinin kurulmasından sonra çıkan bütün isyanlarda aynı politikalar uygulanmıştır.

Çıkan bütün isyanlar sırasında Müslüman-Türk ahaliye karşı büyük katliamlara girişilmiştir. Bağımsız devletler/devletçikler kurulduktan sonra da katliamlar devam etmiştir. Balkanlarda ortaya çıkan isyanlarda girişilen katliamlarla ilgili verilen rakamlar gerçekten ürperticidir. Gerek savaşlarda, gerekse isyanlarda Müslüman-Türklerin maruz kaldıkları saldırılar ve mezalim yüz yıl boyunca Balkanlardan Anadolu'ya doğru büyük göçlere yol açmıştır. Başka bir ifade ile milli devletlerin kurulmasıyla belli bir toprak parçasını ülke olarak seçen ve siyasi gücü elinde bulunduran etnik bir grubun, orada yaşayan farklı etnik kökenden insanlara ve din gruplarına yaşama hakkı tanımaması göçü doğurmuştur. J. MacCarty'ye göre: Türkler, sadece Yunanlılara ait bağımsız bir Yunanistan yaratmak amacına uzanan yolda bir engel olarak görülüyorlardı. Asiler Yunanistan'daki Türklerin bağlılığının Yunanistan'a değil Osmanlı Devleti'ne olacağını düşünüyorlardı. Bu durumda yapılması gereken Müslümanların kökten kazınıp yok edilmesi idi. 1830 yılında Mora'da bir Yunan devleti kurulduğunda orada yüz yıllardır yaşayan Türklerden arındırılmış bir krallık vardı. Konsolos E. Calvert de Bulgar isyanı ile ilgili raporunda: "...şimdi Bulgarlar hâkim durumdadır. Onların biricik amacı Türkleri tamamen perişan etmek ve onlar Avrupa'daki evlerinden kovmaktır." demektedir. Gerçekten de Bulgar isyanında ve daha sonraki dönemlerde Müslümanlara karşı büyük katliamlara girişilmiş ve yerlerinden yurtlarından atılmışlardır.

Balkan savaşları sırasında yaşanan katliamlarla ilgili olarak "Avrupa Türkiyesinin bütün şehir ve köyleri ateşe, kana boğulmuştur." diyen Pierre Loti bir Fransız diplomatının mektubundan şu alıntıyı yapmaktadır: "Evet! Türkler katliam ediliyorlar. Yaralıların vücutları alçakça kesiliyor, karılarına tecavüz ediliyor; mahalleleri yakılıp yağma ediliyor. Kim tarafından? Makedonya'da on yıldan beri öldürme sanatını yürüten vahşi asker çeteleri tarafından. Ve bu cinayetler hangi prensip uğruna işleniyor! Medeniyet, adalet ve hürriyet uğruna! Ve ağzı bu yüce kelimelerle dolu olan bütün Avrupa, hep birlikte, bu kadar kötülüklerin yapıcılarını sevinçle alkışlıyor." Loti, girişilen katliamlar karşısında Batılı devletlerin tutumlarını ortaya koyan şu örneği vermektedir: "Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu yağmasında, harice karşı suç ve ihanetlerini saklayıp haklı göstermek için ırk ve milletlerin kendi aralarında toplu yaşamak hakları esasına dayanıyorlar. Bu, herhalde savunulabilir bir görüştür. Güzel! Fakat Edirne, Türklerin yalnız tarihi ile dolu ve büyük adamlarının mezarlarını kapsayan mukaddes bir eski başkentleri değildir. O, aynı zamanda köklü bir Müslüman şehridir. Bugünkü nüfusu arasında Bulgarlar önemsiz bir azınlık teşkil ederler. Öyle görüyorum ki, Kral Ferdinand'ın gelecekteki hâkimiyeti altında, kendilerine imtiyazlı durum vaat ettiği köylerdeki bu Türk halkı yerine, artık mezarlardan, ölümlerden ve yıkıntılardan başka bir şey kalmayacaktır. Çünkü katliamlar mütarekeye rağmen şu satırları yazdığım ana kadar Edirne'de hala devam ediyor. Keza köylerde çıkarılan yangınlar sebebiyle 20.000 Türk köylüsünün kaçarak ve açlıktan telef olarak Selanik'e vardığını haber alıyorum."

İsyancıların giriştikleri katliamlar, Batılı büyük devletler tarafından görmezden gelinmiş, kimi zaman doğrudan kimi zaman zımnen destek görmüştür. Batılı devletlerin hukuki ve meşru (!) gerekçelere istinaden verdikleri destekler, üzerinde durulmaya değer bir husustur. Milletlerin kendi kaderlerini tayin etmeleri (self-determination) ilkesini uygulamak iddiasındaki Batılı devletlerin politikalarına bakılırsa meselenin tabii haklar ve özgürlüklerin ötesinde siyasi bir mesele olduğu görülür. Bu ilke, "Nüfus kesafeti" ve "İmtizaç/Bir arada yaşama iradesi/toplumsal mutabakat" esasına dayanmaktadır.

Şayet hedefteki bir bölgede yer alan topluluk/halk nüfus bakımından yeterli çoğunlukta değilse yeterli çoğunluğu sağlamanın yolları aranmalı; hakeza orada yaşayan unsurlar arasında bir arada yaşama iradesinin ortadan kaldırılması da sağlanmalıdır. İşte Batılı devletlerin bahsettiğimiz katliamlardaki yerlerini/rollerini bu gerekçelerin ihdasındaki gayretlerde aramak lazımdır. Yukarıda Pierre Loti'nin Edirne ile söylediği husus bunun bir ifadesidir. Edirne'de Bulgarlar önemsiz bir azınlık teşkil ettikleri halde giriştikleri katliamlar sebebiyle nüfus kesafetini değiştirmiş olacaktırlar. Bütün isyanlarda ve isyanlar sonrasında kurulan ulus-devletlerde Müslüman ahaliye karşı katliamlara girişilmesinin temel sebebi budur. Böylece tahayyül edildiği gibi Müslümansız-Türksüz bir Avrupa

gerçekleşmiş olacaktır. Katliamlar aynı zamanda toplumsal mutabakatın ortadan kalktığını gösterecektir. Katliamların meşrulaştırılması için de "Türklerin boyunduruğu altında yaşayan Hıristiyan unsurlara kütü muamele yapıldığı" propagandası yapılmak suretiyle yapılanların masumane hareketler olduğu algısı yaratılarak hem Avrupa kamuoyu etkilenmiş olacak hem de Osmanlı Devleti'ne müdahale zemini hazırlanmış olacaktır.

Yapılması gereken Balkanlarda olduğu gibi isyan etmek ve Müslüman-Türk halkına karşı katliamlara girişmekti. Böylece hem Batılı devletlerin dikkati çekilecek ve müdahale etmeleri sağlanacak hem de tahayyül ettikleri Büyük Ermenistan için belli bölgelerde (özellikle vilâyât-ı sittede) nüfus kesafetini lehlerine çevirmek suretiyle hukuki zemin hazırlanmış olacaktır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler son derece dağınık idiler ve hiçbir vilayette çoğunluğu teşkil etmiyorlardı.

Esasen İngilizler de Ermenilerin bağımsız ve milli bir devlet kurmalarının pek de mümkün olamayacağını biliyorlardı. Ancak Ermenilerin hamiliğini üstlenmek, büyük devletlerin politikaları için gerekli idi. Ermenilerin hakları (bahanesi) en azından Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurabilecekleri meşru (!) bir gerekçe idi.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi Ermeniler, bağımsız devlet kurmak istedikleri yerlerde nüfus kesafetini değiştirmek ve bir arada yaşamak iradesinin kalmadığını göstermek için faaliyetlere girişeceklerdir. Böylece Batılı devletlerin destekleriyle tahayyül ettikleri bağımsız Ermenistan devletini kurmaları mümkün olacaktır. (!)

1885 yılında Van'da kurulan Armenakan Komitesi'nden sonra 1887 yılında Cenevre'de Hınçak ve 1890 yılında Tiflis'te Taşnaksutyun Komiteleri kurulmuştur.

Gerek Ermeni komitelerinin kurulması gerek Ermeni isyanlarının 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden hemen sonra başlaması tesadüfi değildir. Osmanlı Devleti, girdiği bu savaşta ağır bir yenilgi almış ve 1878 yılında Rusya ile Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Doğu Anadolu'da çıkartılan isyanların ve girişilen katliamların dayandığı temel gerekçenin bu antlaşmalarla kararlaştırılan hükümlerle doğrudan ilgili olduğu görülmektedir. İsyancılar karşısında Batılı devletlerin tutumlarını da açıkça ortaya koyması itibarıyla yapılan antlaşmaların Ermenilerle ilgili hükümlerine bakmak gerekmektedir.

Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesinde Ermenilerle ilgili yer alan hüküm Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesinde yer almıştır. Bu hükme göre "Bâbiâli Ermenilerle meskûn vilayetlerde mahalli ihtiyaçların icap ettirdiği ıslahatı gecikmeden yapmayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı emniyet ve asayişlerini sağlamayı taahhüt eder. Ve bu konuda alınacak tedbirleri devletlere bildireceğinden bu devletler sözü edilen tedbirlerin yerine getirilmesine nezaret edeceklerdir."

Böylece mesele, Ermeniler ile Osmanlı Devleti arasındaki bir mesele olmaktan çıkmış ve devletlerarası bir mesele haline almıştır. Ayastefanos Antlaşması ile Rusya'nın zımnen elde ettiği himaye hakkını Berlin Antlaşması ile diğer büyük devletler de elde etmiş oluyorlardı. Bulgaristan, Karadağ ve Romanya gibi özerklik isteyen Ermeniler ise 61.maddeyi yeterli bulmadılar ve memnun kalmadılar.

İngiltere, 61. Maddenin uygulanması için hemen harekete geçmesine rağmen diğer devletlerden beklediği desteği bulamamıştır. Esasen söz konusu ıslahatların o günün şartları içinde gerçekleştirilmesinin pek de mümkün olamayacağını bilen İngiltere, bu vesile ile Ermenilerin sempatisini kazanabilirdi. Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin hamiliğini yapmak isteyen İngiltere bir yandan da Berlin Antlaşması'nda kararlaştırılan reformların takibi amacıyla bölgeye gönderdiği konsolosların marifetiyle Ermenilerin İngilizlere yönelmelerini sağlamaya çalışmıştır. Bölgeye gönderilen konsolosları ve desteklerini gören Ermenilerin, İngiltere'den başka kurtarıcı bir devlet arayışına girmeyecekleri ve hazır gelmiş olan İngiltere'ye yönelecekleri hesap edilmişti.

1894 sonlarına doğru Sason bölgesinde olayların vuku bulması üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya 61. Maddeyi Osmanlı Devleti'ne uygulamak amacıyla 11 Mayıs 1895'de bir araya gelerek uzun müzakerelerden sonra Doğu Anadolu vilayetlerinde uygulanmak üzere bir idari reform taslağı hazırladılar. Ancak, Rusya bu taslağa pek sıcak bakmamıştır. Zira Rusya'da yaşayan Ermeniler, millet bilincinin yok edilmesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Osmanlı Ermenilerinin durumlarının düzeltilmesi bile Rusya'da yaşayan Ermenilerin Rus kültürü içinde asimilasyonunu zorlaştıracaktı. Ayrıca Rusya, Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler için talep edilen hakların Rusya'da yaşayan

Ermeniler için de talep edilebileceği endişesi taşıyordu. Bu nedenlerle Rusya, Osmanlı Ermenilerine yönelik bu teşebbüslere uzak duracaktır.

İngiliz, Fransız, Rus Büyükelçileri ile Osmanlı Hariciye Nazırı Küçük Said Paşa arasında İstanbul'da 13 Ekim 1895'de başlayan görüşmeler sonunda 20 Ekim 1895'de 32 maddeden oluşan "Ermeni İslahat Nizamnamesi" hazırlanmış ve imzalanmıştır.

Bu tarihten sonra hem Ermeni isyanlarının aratarak devam etmesi hem de Osmanlı Devleti'nin peşpeşe girdiği savaşlar (1911-12 Trablusgarp Harbi, 1912-13 Balkan Harpleri ve I. Dünya Harbi) kabul edilen ve imzalanan bu nizamnamenin uygulanmasına fırsat vermeyecektir.

Osmanlı tebaası olan Ermenilerin, isyan etmelerinden başlayarak tehcire ve tehcir sonrası yol açtıkları hadiselerin hemen hepsinde Batılı büyük devletlerin dâhilinin olduğu görülmektedir. İsyan eden Ermeniler yol açtıkları olaylarda Batılı devletlerin temsilcileri tarafından himaye edileceklerinden o kadar emindirler ki müesses nizama rağmen cüret ve cesaretleri her geçen gün artıyordu.

İlk Ermeni isyanı 1890 yılında Erzurum'da vuku bulmuştur. Aynı yıl Kumkapı gösterisi, 1892-1893 yılında Kayseri, Yozgat ve Merzifon isyanları; 1894 yılında Sason isyanı, Babıalı gösterisi ve 1895 yılında Zeytun ve Maraş isyanı, 1896 yılında Van isyanı ve Osmanlı Bankası'nın işgali, 1904 yılında ikinci Sason isyanı, 1905 yılında Abdülhamit Han'a suikast teşebbüsü, 1909 yılında Adana isyanı, 1915 yılında ikinci Van isyanı vuku bulmuştur. 1915 yılında Osmanlı Devleti tarafından Ermenilerin Tehcir edilmesi kararlaştırılmış ve gerçekleştirilmiştir. Tehcir sonrasında, özellikle Anadolu'nun galip devletler tarafından işgali sırasında da Ermeni çetelerince Müslüman-Türk ahaliye karşı girişilen katliamlarda binlerce masum insan hayatını kaybetmiştir. Doğu Anadolu'da çıkan Ermeni isyanlarından ve Ermeni çetelerinin giriştikleri katliamlardan vereceğimiz bazı örnekler Batılı devletlerin tutumlarını anlamamıza yardımcı olacaktır.

20 Haziran 1890'da Erzurum'da devriye gezen Osmanlı güvenlik güçlerine ateş açılması ve iki askerin öldürülmesi üzerine çıkan olaylar bir anda büyümüş ve çatışmalar çıkmıştır. Ateş ederek çatışmaları başlatanlar yakalanıp mahkemeye sevk edilmişlerse de İstanbul'daki yabancı devlet temsilcilerinin müdahaleleri üzerine gözaltına alınan 28 kişi serbest bırakılmış, savcı da görevinden alınmıştır. Bu gelişme daha sonra Ermeni komitecilerinin girişecekleri eylemlerde Batılı devletlerin temsilcilerinin yanlarında olacaklarının ilk işareti idi.

Erzurum'daki bu ilk isyan denemesinden sonra 27 Temmuz 1890'da Kumkapı'da bulunan Ermeni Kilisesi'nde sonra Ermeni Patrikhanesi'nde Hınçak Komitesi üyelerince tertip edilen eylemde Erzurum'da meydana gelen olaylarda Ermenilerin mağdur olduğunu ve Patrikhanenin Osmanlı Sarayı ve Hükümeti nezdinde bir teşebbüste bulunmadığı suçlamasıyla Patrik Aşıkyan'ı tartaklaya neylemciler Onu zorla Yıldız Sarayı'na gitmeye ikna etmişlerdir. Aşıkyan'ın da içinde bulunduğu arabayı durduran polisler üzerine ateş açılmış ve iki polis hayatını kaybetmiş, bir polis de yaralanmıştır. Çıkan çatışmada Ermenilerden de ölenler ve yaralananlar olmuştur. Olaydan sonra aralarında olayın elebaşısı Artin Cangülyan'ın da bulunduğu 200 kadar Ermeni tutuklanmış ve yargılanmıştır. Yargılananlardan bazıları idam ve bazıları da hapis cezasına çarptırılmışlardır. Yargılamanın sonucu Londra Ermeni Komitesi Başkanı M. Hagopyan tarafından İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury'e bildirilmiştir. Salisbury de İngiliz Büyükelçisi White'dan konuyla ilgili olarak kendisine bilgi vermesini istemiştir. İngiliz Büyükelçisi White'ın Padişah üzerindeki istekleri kabul görmüş olmalı ki, Sultan'ın Kumkapı olayından dolayı idamlarına karar verilen ve daha sonra cezaları hafifletilen 3-4 kişi hariç bütün sanıkların cezalarının hafifletildiği bildirilmiş ve bu durumun Ermeniler üzerinde çok olumlu etki yaptığı ifade edilmiştir. Kumkapı olayı sebebiyle müebbet hapse mahkûm edilenler hayatlarının sonuna kadar ya hapisten kaçarak ya da Batılı devletlerin müdahaleleri ile serbest kalmışlardır. Kumkapı olayının tertipçisi olan elebaşıları Mihran Damatyan, Hamparsum Boyacıyan ve Cangülyan bir müddet hapis yattıktan sonra serbest bırakılmışlar.

Kumkapı olayları Avrupa kamuoyunda çok fazla ses getirmemiş ise de bu tarihlerden sonra gerçekleştirilecek olan isyanlarda bir anlamda örneklik teşkil etmiştir. Çıkan bütün Ermeni isyanlarından sonra Batılı devletlerin ve özellikle İngilizlerin baskıları ile genel af ilan edilmiştir. Bu da Ermeni komitecileri cesaretlendirmiştir.

Kumkapı olayından sonra Mihran Damatyan tarafından 1891 yılında Sason'da başlatılan isyan teşebbüsü alınan tedbirler sayesinde kısa sürede bastırılmıştır. Mihran Damatyan'ın tutuklanmasından

sonra onun yerine geçen Kumkapı olayını icra edenler içinde de yer almış olan Hamparsum Boyacıyan liderliğindeki takriben 3000 kişiden müteşekkil Ermeni çeteleri Ağustos 1894 tarihinde Sason'da ilk büyük Ermeni isyanını başlatmışlardır. Dilikan, Bekiran ve Dadikan aşiretleri üzerine saldırarak köylerde yaşayan yaklaşık 200 Müslüman'ı katletmişlerdir. Osmanlı askeri birliklerinin müdahalesine rağmen çatışmalar 5 Eylül 1894 tarihine kadar devam etmiş ve Hamparsum Boyacıyan'ın yakalanmasıyla isyan son bulmuştur. Sason isyanıyla Ermeniler Avrupa devletlerinin dikkatini çekmeyi başarmışlardır. Başta İngiltere olmak üzere Rusya ve Fransa gibi devletler Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak kendi temsilcilerinin de katılmasını istedikleri bir tahkikat komisyonunun oluşturulmasını istemişlerdir. Sultan II. Abdülhamid baskılara dayanamamış, 18 Aralık 1894 tarihinde Sason olaylarını araştırmak üzere Rusya, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin temsilcileriyle birlikte Amerikan konsolosundan oluşan bir Tahkikat Heyeti kurulmuştur. Heyetin, bölgede yaptığı incelemeler sırasında 190 şahidi dinlemiş ve Osmanlı Hükümeti'nin olaylara müdahalesini haklı bulmuştur. Bununla birlikte konsololar hükümetlerine gönderdikleri raporlarda alt-yedi bin civarında Ermeni'nin öldürülmüş olduğunu ifade ederlerken Müslüman kayıplarından hiç bahsetmemişlerdir.

3 Ağustos 1895 tarihinde Zeytun'da suçlu bir kişiyi hükümet konağına götürmekte olan askerlere saldıran Ermeni eşkıyası, askerlerden birini parçalayarak öldürmüş birini de yaralamışlardı. Bu olaydan sonra Zeytun'da Türklerle Ermeniler arasındaki gerilim giderek artmış ve 13 Ekim 1895 günü çatışma çıkmıştır. Olayların sadece Zeytun'la sınırlı olmadığı bu sıralarda Maraş'ta da Ermenilerin silahlandıkları, Andırın ve Elbistan ilçelerine bağlı Müslüman köyleri yakıp yıktıkları görülmüyordu. 16 Ekim'de Zeytun'da on bin civarında Ermeni toplanmıştı. Kasabanın telgraf tellerini keserek haberleşmeyi engelleyen Ermeniler hükümet konağı ile Zeytun kışlasını kuşatma altına almışlardır. Burada Ermeni eşkıyası tarafından kaymakamla birlikte 50 subay ve 600 askeri öldürülmüştür. Elbistan ve Maraş'ta bulunan 700 asker Zeytun kışlasında kuşatma altındaki askerleri kurtarmak için buraya gönderilmişse bu kuvvetin isyanı bastırmaya kâfi gelmediği anlaşılmaktadır. Halep'ten ordu birliklerinin bölgeye sevk edilmesi üzerine Ermeniler, İstanbul'daki Elçiliklere müracaatla askeri müdahalenin durdurulmasını istemişlerdir. Lord Salisbury, konuyla ilgili Sadaret'e bir telgraf göndermiş ve bölgeye bir heyet gönderilmesini istemiştir. Bu telgraf 22 Kasım 1895 tarihinde Meclis-i Vükela'da müzakere edilmiş ve Zeytun'daki Ermenilerin pişmanlık gösterip itaat ettikleri takdirde affa mahzar olacakları; eğer itaat edeceklerinden ümit kesilecek olursa o zaman kuvvet kullanılmasının uygun olacağı kararlaştırılmıştır. Bu karar yönünde yapılan teşebbüsten bir netice alınamamış ve askeri harekâta devam edilmiştir.

Bunun üzerine altı devletin temsilcileri 1 Ocak 1896'da Zeytun'a gelerek isyancılarla görüşmüşler ve anlaşma sağlanmıştır. Buna göre İsyancı Ermenilerin İngiltere himayesinde Zeytun'dan çıkarılarak Mersin limanından Marsilya'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Zeytun isyanına karışanlara genel af ilan edildiği gibi Türkiye'nin başka yerlerinden gelerek orada toplanmış bütün çetelerin sağ salım yerlerine dönmeleri, Zeytun Ermenilerinin ödemedikleri vergilerden muaf tutulmaları, ilçede görev yapacak askeri, mülki ve mali memurların yerli halktan atanması da kabul edilmiştir. Zeytun kaymakamlığına, Mekteb-i Mülkiye mezunu Yovanaki Efendi atanmıştır.

Zeytun'da çıkan bu isyan sırasında insanlık dışı vahşet yaşanmıştır. Yapılan mezalime girmeden sadece bir örnek vermekle yetineceğiz. Zeytun'a giden İngiltere'nin Halep Konsolosu Barnham, Kargalar köprüsünden Zeytun ırmağına atılmış, ancak kayalara takılmış ve şişmiş cesetlerle karşılaşmıştır. Askerlerin bazılarının kafaları parçalanmış, bazılarının bacakları ayrılmış, bazılarının ise tüm vücutları dağılmıştır. Bazıları ise el ve ayaklarından bağlanıp öldürülmüşlerdir.

Batılı devletlerin bölgeye gelen temsilcileri tarafından da müşahade edilen Ermeni vahşetine rağmen bu vahşet karşısında olayların müsebbibi olan Ermeni eşkıyasının kollanması düşündürücüdür. Ermeni eşkıyasının adeta Osmanlı Devleti ile savaşıyan taraf bir devlet gibi anlaşma yapmış olması ve yapılan bu anlaşma ile yüzlerce insanı katleden Ermenilerin affedilebilmesi ancak Batılı devletlerin destekleriyle izah edilebilir.

15-24 Haziran 1895'de Taşnak ve Hınçak üyesi Ermeni komitecileri tarafından Van'da çıkan isyan büyümeden kısa sürede bastırılmıştı. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi üzerine Ermeni çeteleri de harekete geçmiş 20 Nisan 1915'te Van'da büyük bir isyan başlatmışlardır. Bir yandan Rusya ile savaşıyan Türk kuvvetlerince bu isyan bastırılmamış ve Van Valisi Cevdet Bey'in

16/17 Mayıs 1915'de çekilmek zorunda kalması üzerine Van, Rus ve Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Bu işgalde Ermeniler yüzlerce masum halkı katletmişlerdir. Van Valiliği'ne de Aram Manukyan isimli bir Ermeni getirilmiştir.

İttifak Devletleri safında cihan harbine giren Osmanlı Devleti savaş boyunca bir yandan muhtelif cephelerde savaşırken bir yandan da Ermeni isyanlarıyla baş etmeye çalışmıştır. Sonunda meşru/hukuki bir uygulamaya karar vermiş ve 1915 yılında Ermeni Tehciri gerçekleştirilmiştir. Tehcirle Ermeni katliamları son bulmamış, özellikle savaşı kaybeden Osmanlı Devleti'nin toprakları işgal edilmeye başlanınca işgalci devletlerle birlikte, yine onların vaatlerine kanan Ermeniler katliamlarına devam etmişlerdir.

Sonuç olarak;

Ermeni isyanlarının tarihi sebeplerine bakılınca gerek isyanlar sırasında Müslüman-Türk ahaliye karşı girişilen katliamlar ve mezalim, gerekse Batılı devletlerin destekleri Balkanlarda çıkan isyanlar ile aynı sebeplere dayandığını görmekteyiz. Doğu Anadolu bölgesinde bağımsız Büyük Ermenistan'ı kurmak isteyen Ermeni Komiteleri meşruiyeti sağlamak adına bölgedeki nüfus kesafetini lehlerine değiştirebilmek ve bölgede toplumsal mutabakatın kalmadığını göstermek için Müslüman ahaliye karşı katliamlara girişmişlerdir. Ermeni komitecilerinin yaptıkları mezalim, Batılı devletlerin müdahaleleriyle adeta suç olarak telakki edilmemiş ve müessir bir müeyyide ile karşılaşmayan komiteciler cüretlerini artırarak eylemlerine devam etmişlerdir. 19. Yüzyılın ortalarından Lozan Barış Antlaşmasına kadar Ermenilerin sebep oldukları olaylar Batılı devletlerce görmezden gelinmiş ve Ermeni hakları bahanesiyle madahale kapısı her zaman açık tutulmuştur.

KAYNAKÇA

1. Aġanoĝlu, H Yıldırım, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi, Göç, İstanbul, 2012
2. Albayrak, Meral, "Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu", Osmanlı, C. II, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 1999
3. Anderson, Matthew Smith, Doĝu Sorunu, 1774-1923, Uluslar arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, (Çeviren: İdil Eser), İstanbul, 2010
4. Aydın, Mithat, Balkanlar'da İsyân, Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876), İstanbul, 2005
5. Bağçeci, Yahya, "1895 Zeytun Ermeni İsyanı", Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/2 Spring 2008
6. Bağçeci, Yahya, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askeri Tedbirler", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.24, Kayseri 2008
7. Çağlayan, K. Tuncer, "Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere", AAMD, C. XV, S. 44 (Temmuz 1999),
8. Çiçek, Kemal, "Türk Ermeni Anlaşmazlığının Siyasi Kökenleri, Tehcir Ve Dönüş Üzerine Yaklaşımlar", Teori, Sayı: 183 (Nisan 2005)
9. Çiçek, Kemal, Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917, TTK yayını, Ankara, 2005
10. Dilan, Hasan Berke, "Belgelerle Fransa'nın Ermeni Siyasetine Bakışı", Tarihte Türkler ve Ermeniler, Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler, C.X, TTK yayını, Ankara, 2014
11. Eraslan, Cezmi, "Ermeni Komiteleri, Propagandaları Ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu, Bildiriler, 24-25 Mayıs 2001, İstanbul, 2001
12. Eyicil, Ahmet, "1895 Maraş ve Zeytun İsyanı" OTAM, S.11 (Ankara, 2000)
13. Gencer, Ali İhsan, "Ermeni Sorununda Dış Etkenlerin Rolü", Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu, Bildiriler, 24-25 Mayıs 2001, İstanbul, 2001
14. Gürün, Kamuran, Ermeni Dosyası, İstanbul, 2005
15. Karaca, Ali, Türkiye'de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği (1878-1915), Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu, Bildiriler, 24-25 Mayıs 2001, İstanbul, 2001
16. Karaca, Taha Niyazi, İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı, Büyük Oyun, İstanbul, 2011
17. Karpat, Kemal H., "Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu", Osmanlı, C. II, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 1999
18. Karpat, Kemal H., Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, (Çev. Recep Boztemur), Ankara, 2004
19. Küçük, Cevdet, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897), İstanbul, 1986
20. Loti, Pierre, Can Çekişen Türkiye 1914, (Haz. Fikret Şahoĝlu), Tercüman 1001 Temel Eser, ty.
21. McCarthy, Justin, Ölüm ve Sürgün, (Çev. Bilge Umar), İstanbul, 1998

22. Özkan, Ayşe, Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878), İstanbul, 2011
23. Pehlivanlı, Hamit, "Ermeni Terörü: Tehcire Giden Yol" Ermeni Araştırmaları 1.Türkiye Kongresi Bildirileri, ASAM yayını, C. II, Ankara, 2003
24. Saray, Mehmet, "Çarlık Rusyası'nın Ermeni Siyaseti", Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu, Bildiriler, 24-25 Mayıs 2001, İstanbul, 2001
25. Selvi, Haluk, "Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları", Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi, C.2 Sayı 1 (Ankara, 2011)
26. Sonyel, Selâhi R., "Hıristiyan Azıklıkları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi", Osmanlı, C. II, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 1999,
27. Süslü, Azmi, "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807", Makaleler, C.I, Ankara, 2006
28. Süslü, Azmi, Ermeniler, Tehcir ve Sonrası, Ankara, 2013
29. Şaşmaz, Musa, "Kumkapı Ermeni Olayı (1890)", Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XIX, S.1, (Temmuz, 2004)
30. Şaşmaz, Musa, İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914), AAM yayını, Ankara, 2013
31. Şimşir, Bilal, "93 Harbi'nden Harb-i Umûmi'ye Ermeni Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme", I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu, 2-4 Mayıs 2012, Atatürk Üniversitesi-Erzurum
32. Turan, Mustafa, "Yakınçağda Osmanlı Devleti'ni Parçalama Politikaları ve Ermeni Meselesi" Tarihte Türkler ve Ermeniler, Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler, C.X, TTK yayını, Ankara, 2014
33. Uçarol, Rifat, Siyasi Tarih (1789-1999), İstanbul, 2000.
34. Uras, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Bilge yayını, İstanbul, 1987
35. Yavuz, Kemal, "Osmanlı Ermenileri Sorununa Büyük Devletlerin Etkileri", Uluslararası Türk-Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu, 15-17 Mart 2006, İstanbul, 2008

Mustafa Turan

ÖZET

Yakınçağın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen Batılı devletler ülkede yaşayan Hıristiyan toplulukları kışkırtarak isyanlar çıkarttılar. 1821'de Mora'da çıkan Yunan isyanı Avrupa devletlerinin destekledikleri ile başarılı oldu ve 1830'da bağımsız Yunan devleti kuruldu. Bu isyandan sonra Balkanlarda yaşayan halklar sürekli olarak isyan çıkardılar. Bu isyanların hepsinde Müslüman-Türkler katledildiler. Büyük göçler yaşandı. İsyanların hepsinde Hıristiyan halkların geleceklere ile ilgili olarak Self-determination prensibi ileri sürüldü. Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler de bağımsız devlet kurmak üzere önce teşkilatlandılar ve isyan ettiler. Ermeni isyanlarında da Balkanlarda olduğu gibi Müslüman ahalinin katliama uğradı. Bu tebliğde Osmanlı Devleti'nde baş gösteren isyanlar karşısında Batılı devletlerin politikaları açıklandıktan sonra Ermeni isyanları karşısındaki tutumları değerlendirilecektir.

Mustafa Turan

STANCE OF WESTERN STATES AGAINST THE MASSACRES COMMITTED IN THE EASTERN ANATOLIA

Summary

Since the beginning of Modern Age, Western States which willed the Ottoman State to dismember and share led the Christian communities living in the country to rebel by provoking them. In 1821, Greek rebellion in the Morea reached to success with the support of European States and an independent Greek State was founded in 1830. After that uprising, peoples living in the Balkans revolted consistently. In all these rebellions, Muslim Turks were slain and were removed from their lands. Massive emigrations occurred. In all of the revolts, the principle of self-determination was brought forward concerning the future of Christian communities. Armenians in the Eastern Anatolia as well were firstly organized and later rebelled in order to establish an independent Armenian State. One see that Muslim Turks in the region were exposed to massacre during the Armenian rebellions as in the Balkans. In that paper, the policies of Russia and Western States against the revolts appeared in the Ottoman State will be demonstrated and the attitudes of the aforesaid states toward Armenian uprisings will be assessed.